IL - ĦALIB F' ĦAL TARXIEN

Rafel Bonnici Cali'

Ħal Tarxien kien magħruf ukoll bil-laqam "Tal-Ġebla r-Ratba", mhux għax il-ġebel artab tassew, iżda għax fiż-żmien neolitiku in-nies kienu għarfu jnaqqxu u jiskolpu disinji fil-ġebel., qishom qed jaħdmu fit-tafal, disinji b'ornamenti ta' weraq, spiralli u saħansitra annimali tal-ħalib bħal baqar u mogħoż, u wkoll statwi tat-tempju. Dawn ix-xogħolijiet ma sarux bil-għodda tal-metall, iżda biż-żnied jew ġebel qawwi, u is-saħħa ta' jdejhom.

Fost l-akbar għadd ta' anniamli li naraw minquxa fit-trempji ta' Ħal Tarxien, , jidhru proċessjoni ta' mogħoż jew annimali oħra tal-ħalib, dawk li kienu l-aktar offruti lil alla mara tagħhom. U tabilħaqq il-pjanura li hemm bejn Ħal Tarxien u ż-Żejtun, għadha magħrufa bħala Bu Leben, jiġifieri missier il-ħalib, post fejn kienu miġbura l-akbar għadd ta' mogħoż li jipprovdu l-aktar u l-aħjar ħalib.

Sa llum, meta tagħmel ix-xita, it-tfal ta' Ħal Tarxien għadhom jgħidu "Agħmel xita, agħmel, ħalli jikber il-ħaxix, il-ħaxix nagħtuh lil mogħża, u l-mogħża ttina il-ħalib".

It-tlitt ibliet ta' Bormla, l-Isla u l-Birgu, faru bin-nies wara l-assedju l-kbir tal-1565, u meta żdiedet il-ħtieġa għal aktar ħalib, dawn sabuh mir-raħħala ta' Ħal Tarxien, Żabbar u l-inħawi tal-qrib, iżda ir-raħħala ta' Ħal Tarxien baqgħu l-aktar magħrufa għall-bejgħ tal-ħalib f'din in-naħa ta' Malta. Meta ngħidu raħħal ifisser raġel mir-raħal li jrabbi l-bhejjem għall-ħalib. Jekk ma jkunx hekk nġġidulu raħli, mhux raħħal. Dawn in-nies kienu jinsabu fl-inħawi kollha tal-gżejjer. Tar-Rabat kienu jaqdu lin-nies ta' l-Imdina, ta' Ħal Qormi lill Beltin, u l-oħrajn kollha jaqdu l-ibliet fil-qrib...għax "Belt bla ħalib bħal bir bla ilma!"

Ħal Tarxien kellu l-ħtiġijiet tiegħu kollha, iżda niesu kienu fil-maġġoranza tagħhom, raħħala u bdiewa. Ir-raħħala kienu jżommu l-mogħoż fil-maqjel, bosta drabi kamra kbira fl-istess dar tagħhom. Kienu jsejħu lill-mogħoż bil-kulur tagħhom, bħal Ħamra, Bajda, Sewda, Belqa (jiġifieri bil-kuluri mżewqa), Kull mogħża ikollha ħannieqa biex jinqabdu minnha. Il-mogħoż ġeneralment huma ubbidjenti, u jagħrfu l-kmand ta' sidhom, iħobbu jimxu u jirgħu flimkien, iżda għadhom jingħaddu bħal annimali injoranti, għalhekk nużaw il-qawl "ras ta' mogħża" għal min ma jridx jifhem u rasu iebsa, u "qatta' mogħoż" għan-nies li jagħmlu kollox bħal f'merħla waħda. Jingħad ukoll, li meta r-ragħaja daħlu jaduraw lil-Bambin fil-għar ta' Betlem, in-nagħaġ daħlu u il-mogħoż ma daħlux, u għalhekk aktar bqajna nisimgħu bil-Ħaruf t'Alla, u bin-nagħaġ tar-ragħaj it-tajjeb. Insibu wkoll li r-ragħaj kien jifred in-nagħaġ mill-mogħoż, ipoġġi l-mogħoż fuq ix-xellug u lin-nagħaġ fuq il-lemin tiegħu.

B'dan kollu, il-mogħża Maltija taqbel wisq mal-bżonnijiet tagħna, billi tipprovdi ħalib tajjeb bl-irħas prezz. Ir-raħħal erħilu jiftaħar bil-mogħoża ta' sidirha kbir, u jgħidlek "dik erħa!" jiġifieri dik mogħża tajba... Kemm is-suf tan-

nagħġa, kif ukoll ix-xagħar iebes u niggieżi tal-mogħża ifornu lill-bniedem b'materjal għad-drappijiet, iżda s-suf tan-nagħaġ ħadd ma jirbaħlu biex isaħħan fl-eqqel tax-xitwa. Ħal Tarxien nistgħu naqsmuh f'erba, żoni għall-mogħoż; Wara l-Bjut, Bir Bixkilla, Wara l-Knisja u Triq Xintill. Iżda l-eqdem żoni huma ta' Wara l-Bjut, jiġifieri post imwarrab wara l-bini tal-poplu, u Bir-Bixkilla jiġifieri post ta' tfixkil, għax min kien jidħol fih ma kienx isib minn fejn joħroġ ħlief minn fejn daħal, post mimli sqaqien li ma jinfdu ma' mkien aktar. Hawn ir-raħħala l-antiki kienu jistkennu waqt il-ħbit ta' għedewwa misilmin, għax kienu jafu li jekk il-ħallelin jidħlu f'dan il-post, ma joħorġux aktar minnu. Ir-raħħala kienu kollha minn familja waħda u jaqbżu għal xulxin. Ir-raħħala jibżgħu ħafna mill-għajn ħażina, u biex jipproteġu lill-annimali tagħhom kienu jdaħħlu biċċa xemgħa tal-kandlora (mbierka) fil-widna ta' l-annimal u jobormuha max-xagħar biex tibqa mwaħħla fil-widna.

Il-mogħża tbati ħafna mill-mard tad-deni, u dan kien ta' taħbil ir-ras kbir għal bosta kbarat Ingliżi biex jipproteġu lis-suldati mid-deni rqiq *undulent fever).* Għall-ħabta tal-bidu tas-seklu tagħna, it-tabib Malti Temi Zammit kien tħabat ħafna flimkien mat-tabib Ingliż Bruce biex sabu minn fejn kienet ġejja l-marda, u b'hekk bosta Maltin ħelsu mid-deni rqiq. Kien hawn min jaħseb li meta l-mogħża kienet tiekol il-karti mit-toroq, dawn kienu jkunu infettati u tmarrad lil ħaddieħor bil-ħalib tagħha. Id-deni rqiq gie li kien iġib ukoll il-ponot. Nafu fost oħrajn, b'każi ta' mwiet bil-ħalib tal-mogħoża ħażin, f'Ħal Tarxien. Fl-1907, Ġużeppi Bonnici ta' ħdax il-sena, miet, kif ġie mxandar fil-gażżetti ta' dak iż-żmien. Ir-raħħala jgħidu, li minn dak iż-żmien il-quddiem, il-mogħoż bdew jiġu mlibbsa sarima tax-xibka tal-fildiferru, biex ma jkunux jistgħu jieklu karti, ċraret u ikel ieħor waqt li jduru fit-triqat.

Kien żmien meta l-merħliet tal-mogħoż kienu jidħlu ġewwa l-belt Valletta mar-raħħala. biex isir il-bejgħ fid-djar privati bieb bieb. Il-mara tad-dar kienet toħroġ fil-bieb bil-bott jew skutella, waqt li r-raħħal jgħajjat waħda wara l-oħra..."Ħalib!..." Ir-raħħal kien jibdel l-għajta tiegħu fir-Randan, u fil-jiem ta' sawm, u jgħajjat..."Ta' l-Abjad!" Il-gvern kien iżomm spettur f'kull raħal biex jara li l-maqjel ikun miżmum nadif u l-bhejjem f'saħħithom. Fost l-ispetturi li baqgħu jissemmew f'Ħal Tarxien, kien hemm is-Sur Ninu Cremona, studjuż ta' l-istorja u l-folklor. Dan kien jieħu ħsieb ta' kollox fir-raħal tagħna mnejn kien ġabar ħafna folklor, u fejn għex għal xi żmien. Kien ukoll kiteb poeżiji, u l-"Fidwa tal-Bdiewa", u hawn kien beda jippubblika l-poeżiji tiegħu bit-Taljan u bil-Malti, u kien ukoll tħabat biex instab it-tempju neolitiku fl-1913.

Irrid ukoll infakkar., li kull mogħża kien ikollha qanpiena żgħira mal-ħannieqa, u merħla mogħoż kienu jferrħu lil kulħadd bil-qniepen tagħhom jew sansirri,(plural ta' sansirru) jiġifieri qanpiena ta' forma żengulija. Fil-lingwa tat-tfal antiki, lill-mogħża kienu jsejħulha geduda. L-aħjar ikel għall-mogħża biex tipproduċi l-ħalib tajjeb, kien il-ful, imma l-mogħża kienet ukoll teħtieġ il-ħaxix li kienet tlaqqat meta kienet toħroġ fl-għelieqi. Ir-raġel tal-mogħża, il-bodbod, huwa disprezzat bħala moqżież, imma fl-Ingilterra kien stmat flimkien

mal-mogħża, billi kienu jagħmlu sehem mill għaqda "*The Royal Goat Society*". Ta' min jinnota li l-mogħoż ikollhom bħal żewġ swaba imdendlin taħt għonqhom, li jgħidulhom imsielet tal-laħam. Il-laħam tal-mogħoża huwa aktarx bla gost, iżda niftakruh fil-*Victory Kitchen* ta' żmien il-gwerra fl-1942...

Raħħal b'merħla mogħoż ibiegħ il-ħalib fit-toroq

(minn tpinġija ta' Guido Lanfranco, 1975)